

Предговор

Уџбеници права постоје од давнина. Још из старог Египта имамо податке о књизи намењеној образовању будућих државних службеника и писара (*codex Tebtynis*). За студенте права у Римском царству писали су приручнике Флорентин, Калистрат, Улпијан, Павле, Марцијан, а најбољи је онај који је дело Гаја, професора из II века н. е. (Институције). Гајев уџбеник је послужио као узор члановима Јустинијанове законодавне комисије за Институције које су биле не само штиво за студенте, већ и законски текст, равноправан с осталим деловима кодификације. Откако су у XI веку почели с радом правни факултети, у разним земљама Европе и ван ње написано је на хиљаде уџбеника римског права. Има их и на нашем језику, од којих су неки веома добри.

Ово обиље и олакшава и отежава задатак. Писање уџбеника није крчење стаза, већ корачање широким путевима. Постоји велики број добрих узора, али прети опасност од маниризма, од прихватања окоштаних формула и преузимања уобичајених заблуда.

Кјеркегор је писао: „Потребна је, пре свега, опрезност по угледу на лекаре, који се при мерењу пулса, нарочито обезбеђују да им се од њиховог сопственог пулса не учини да је пацијентов”.¹ Морамо имати на уму да између нашег и античког начина мишљења постоји права провалија. Ми римско право гледамо савременим очима, покушавајући да видимо не само како се и зашто мењало већ и да пронађемо корене правила која се и данас примењују. При том се служимо постојећом методологијом и начином размишљања. Треба избегавати неисторијски прилаз, претерано „осавремењивање”. У случају римског права та опасност је утолико већа што је оно дошло до нас после дуге примене, праћене бројним тумачењима, тако да је тешко разлучити шта је заиста римско, а шта интерпретација глосатора, постглосатора или пандектиста.

Римско право припада ризници антике, спада у најважнија достигнућа старог века, уз грчку философију и уметност. Не само по својим унутрашњим вредностима, већ и по утицају на правну историју Европе и света. Али оно није дошло ниоткуда, као ни грчка философија, уосталом. Постоји низ позајмица које Римљани дугују другим народима, што не умањује допринос који су сами дали. Настојао сам да римско право ставим у оквире историје народа и култура Средоземља, да укажем на везу која постоји између римског права и садашњег, на оно што су савремена права преузела од Римљана.

„Ова књига је писана за студенте, научници немају у њој шта да траже” — тврдио је у предговору свог Римског права Дидије-Пеле.² Још је Јустинијан упозоравао чланове комисије за састављање уџбеника да треба да напишу дело које неће оптеретити још неуку главу почетника претераним детаљима, већ ће им дати „основе права изложене укратко” (*omnem rei publicae, praef.*),

јер „велику мудрост не могу савладати они који се налазе тек у предворју науке“ (Танта, 11). Сам латински назив за уџбеник је **инсџиџуџије** (од *instituere* — подучавати) али и **елеменџа**, што значи: основна начела, елементарна знања. Настојао сам да књигу ослободим непотребних појединости, да избегнем, осим онде где је неопходно, изношење разних мишљења (а за две хиљаде година дошло се до тога да нема питања о коме не постоје контроверзе, почев од времена класичних јуриспрудената). Пошло се од тога да је једно **џриручник**, који треба да пружи знања која су потребна будућим судијама и адвокатима, а друго **џпракџаџ**, намењен колегама и последипломцима, у коме се изнесе разна мишљења и даје подробна литература. Покушао сам да задржим нешто од начина излагања на предавањима када је наставник мање изложен искушењу да се обраћа колегама, јер има пред собом студенте. Нису ли најуспелији уџбеници права (Гајеве Институџије) и беседништва (Квинтилијанова *Institutio oratoria*) настали из белешки са предавања?

Доскора су у већини земаља, а у некима је то и данас случај, постојала два предмета: **исџорија римског џправа и инсџиџуџије римског џправа**. Први треба да уведе студенте у начин на који се правни систем Квирита развијао од примитивног, преко класичног до посткласичног, као и да објасни разлоге за ове промене. Други поставља догматске основе римског права, што је нарочито корисно као увод у савремено приватно право. Данас су два предмета спојена у један који има хибридни карактер и двоструки задатак. Зато се поставља проблем односа између историјског и нормативног. Има аутора који стављају тежиште на догматику и оних који већи простор дају еволуџији тако да излажу историју римског права уопште, затим сваке гране и сваког института понаособ. Први је кориснији за правнике практичаре, али није довољно научан, други може замарати оним непрестаним „а затим... а затим“ (*et puis... et puis*)¹. Покушали смо да нађемо неку меру на тај начин што смо дали најпре преглед развоја римског друштва, државе и права, а и у оквиру појединих института изложени су неки елементи еволуџије. Историјски развој грана права је изостављен. Нешто је обимнији први део, јер су, на жалост, знања о старом Риму, која студенти доносе из претходног образовања, по правилу, веома оскудна.

Свет правних норми има своје посебне законе и логику, али он није одвојен од живота. Некада се воља законодавца и стварност разилазе. Зато сам у неким одељцима покушао да осветлим институт не само са нормативног становишта, већ и са гледишта онога што се у друштву дешавало. Тако је, поред правног дат и фактички положај робова, наслов „Положај жене“ обухвата два подналова: „У праву“ и „У животу“.

Римско право је и цивилизацијски феномен, део античке културе. То је један од разлога што је доста пажње посвећено етимологији. Често порекло речи говори много о настанку и развоју саме појаве.

Латински правни изрази и изреке несумњиво су један од дарова овог предмета који студент треба собом да понесе у живот. На жалост, прошла су

времена када се без солидног знања латинског није могло на студије. Нова цивилизација, са својим императивом непрекидних промена, са све већим бројем људи и мноштвом њихових асоцијација, поред многих преимућстава које доноси, захтева и неке жртве. „Четвртаст“ тип човека, чврсто укоревен у прошлост и њене мудрости, мање је погодан за прилагођавање овим захтевима од „округлог“ и „глатког“ човека, дводимензионалне јединке без много историјских наслага, која боље трпи измештање са једног места на друго, свакодневне промене укуса и идола. Ново издање „Пингвинових цитата“ преполовило је број изрека пореклом из антике.

Па ипак, они који су читали Аристотела или Тацита знају колика је још увек актуалност њихових мудрости. Док су постојале класичне гимназије, њени ученици су постизали боље резултате од осталих, чак и на техничким факултетима. Наш најбољи познавалац грађанског права, покојни професор Константиновић, докторирао је из римског права.

Имајући све то у виду, настојао сам да дам неку средњу меру. Међу онима који се баве римским правом има извесне мистификације латинских израза и термина, што је и разумљиво. *Testamentum calatis comitiis* у ствари не постоји јер *comitia calata* није нека посебна врста скупштине. *Calata* значи „сазвана“, дакле тестамент пред сазваном скупштином. *Ulpianus* је овде Улпијан, а *Paulus* — Павле. Што би се класични правник звао Паул или Паулус, кад се светац истог имена зове Павле?

У књизи је већа пажња посвећена приватном праву, јер је то област у којој је утицај Римљана највидљивији. У средњем веку, током рецепције, углавном је оживљено и примењивано имовинско право, тако да је израз *ius civile* (право грађана Рима, римско право) почео значити имовинско, приватно право. Ипак дат је и краћи преглед државног устројства Рима, као и увид у основне елементе кривичног права и поступка. У правној историји римско државно уређење нема онај значај који имају стварно и облигационо право, али је инспирисало многе. У првом светском рату међу зарађеним странама било је пет државних поглавара чија је титула изведена из имена Цезара (руски цар, аустријски цар, немачки кајзер, бугарски цар, и енглески владар, који је, између осталих титула имао и „каисар“ Индије). А и кривични поступак Рима, нарочито онај у време републике, има неке елементе који су „модерни“, као што је поротни суд.

У Београду, априла 1986.

Образ СШанојевић